

TÜRKLERDE KADIN KAHRAMANLIK DESTANLARI

DOÇ. DR. GÜLHAN ATNUR*

Giriş

Türkler savaşçı bir millettir. Hedefleri, “Güneş bayrak, gök kurikan” (Ergin 1988: 17) ifadesiyle Oğuz Kağan Destanında çizilmiştir. Elbette Türklerin yaşadıkları bu hayatta, “korkak, pısrık, aciz” (Kaplın 1991: 23) insanlara yer yoktur. Türkler, hedeflerini gerçekleştirebilmek için, atın ehlileştirilmesi ve demirin işlenmesiyle büyük bir bozkır kültürü meydana getirmişlerdir. Bu kültürde teşekkül eden; vatan, millet ve aileyi bir araya getiren destanların kahramanları ise toplumun ihtiyaç duyduğu *ideal insan tipidir* (Kaplın 1991: 27).

Destanlar, genellikle, vatanın menfaati iç veya dıştaki düşmanlarca hiçe sayıldığında, vatandaşların huzuru ve refahı ortadan kalktığında teşekkül eder. Destan kahramanları ise bu durumda, uzun ve zorlu bir mücadeleden sonra, bozulan birliği tekrar kurar ve devletin devamlılığını sağlar.

Türk destanlarının kahramanları çoğunlukla erkektir. Onların doğumları, büyümeleri, ad, at ve silah almaları olağanüstüdür. İlk kahramanlıklarıyla erginlenen bu yiğitler; evlenmek, vatanı işgalden kurtarmak, tutsak ebeveynlerini ve akrabalarını/halklarını özgürleştirmek, öldürülenlerin intikamını almak için sahneye çıkarlar. Destan, zafer kazanan bu kahramanların ülkeyi huzur içinde yönetmeleriyle sona erebilir. Bazen

* Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.

Türk destanlarında kadınlar, bazen kahramanların en iyi yardımcılarıdır. Bu kadınlar, silah kuşanır; ok atar; evleneceği eşi kendileri seçer.

de uzun süren savaşta kahraman ölür, mücadeleyi çocukları devam ettirir.

Gök'ün ve Güneş'in olduğu her yeri fethetmek isteyen bir toplumda, kadınların pasif durumda olması düşünülemez. Bu sebeple destanlarda erkek kahramanlar gibi kadınların da savaşa katıldıkları görülmektedir. Mesela Dede Korkut kitabında Bamsı Beyrek ile Kan Turalı'nın "...men yirümden turmadın ol turmah gerek, men kara koç atıma binmedin ol binneh gerek, men karumıma varmadın olmaña baş getürmeh gerek" (Ergin 2008: 124; 185) şartıyla aradıkları eşler, savaşçı yönleriyle ön plana çıkarlar.

Türk destanlarında kadınlar, bazen kahramanların en iyi yardımcılarıdır. Bu kadınlar, silah kuşanır; ok atar; evleneceği eşi kendileri seçer. Onlar ya zarif, güzel ve akıllı anne (Burla Hatun, Dirse Han'ın eşi...) ya fedakâr eş (Burla Hatun, Dirse Han ve Deli Dumrul'un eşlerinde olduğu gibi) ya da cesur ve sadık sevgililerdir (Banı Çiçek, Selcen Hatun). Kimi zaman da dağ ruhu Altay İne veya su ruhu Huu İney gibi, zor durumda kalan kahramanlara yardım eden veya onları diriltiren olağanüstü varlıklardır.

Destanlarımızda menfi kadın tiplerine de rastlanmaktadır. Bunlar, Dede Korkut kitabının mukaddime kısmında *solduran sop, tolduran top, nice söylese de bayağı* olarak nitelendirilen, evine, eşine ve çocuğuna sahip çıkmayan, tembel, dedikoducu, kocasının sözünü dinlemeyen, misafir ağırlamaya yüksünen kadınlardır. Korkut Ata, bu tür kadınların hiçbir eve gelmemesi ve bunların bebeklerinin yaşamaması için dua eder. Düşmanla birlik olup eş, baba veya kardeşlerine ihanet edenler (Ermen Çeçen ile kızı Caraa Çeçen -Altay Buuçay Destanı) de menfi kadınlar grubu içindedir.

Türk destanlarında tıpkı erkek kahramanlar gibi vatanın ve milletin koruyuculuğunu bizzat üstlenen kadınlar da vardır. Hakas Türklerinden Huban Arıç, Altın Arıç, Ak Çibek Arıç, Ay Huucın; Altaylardan Kara-Taacı Kıs; Karakalpaklardan Kırk Kız ve Özbeklerden Ayçınar, kadın kahramanların maceralarını anlatan destanlardır. Bu kadınların adında Arıç (arı), Silu (güzel), Altın veya Çibek (ipek) gibi isimlerin kullanılması, onların saf, temiz ve iffetli olduklarının en önemli göstergesidir (Rásony 1971: 58).

Kahramanlar, genellikle çocuksuz bir kağanın, beyin veya çobanın tek kız çocuğudur.¹ Hakas Türklerine ait destanlarda, kağan öldüğünde vatani koruyan, olağanüstü güçlerce yaratılan kızlar da vardır. Kadın kahramanların hepsinde güzellik ve zarafet, sıra dışı güçleriyle birlikte vazgeçilmez niteliklerdir. Onlar, içinden çıktıkları toplum ile ailelerine ait değerlere sahip çıkar; birlik ve düzen için canlarını feda ederler. Savaşa hazırlanırken toplumu yönlendirmek; başarıya ulaştıklarında toy vererek aç doyurup çıplağı giydirmek ve hayvan sürülerini kontrol etmek de görevleri arasındadır.

Bu makalede, Türk destanlarındaki kadın kahramanların alp tipi özellikleri (doğum, ad, at ve silah alma, kahramanlık gösterme, evlenme ve ölüm) incelenecektir.

I. Doğma, Büyüme; Ad, At ve Silah Alma

Türk destanlarında aile ve çocuk kavramı geniş bir yer tutar. Aileyi bir bütün olarak dikkate alan destanlarda çocuk ve çocuksuzlukla ilgili kavramlar, toplumun genel yargısını yansıtır. Mesela Manas, Maaday-Kara, Alpamış gibi destanlarda çocuksuzluk önemli bir trajedir.

Kadın kahramanların konu edildiği destanlarda da çocuksuzluk problemiyle karşılaşmaktadır. Hakaslara ait Huban Arığ Destanında kahraman, çocuksuz Hara Han ile Hıyan Arığ'ın yaşlılık zamanlarında sahip oldukları güzel kızdır. Huban Arığ, adını kendi vermiştir. Onunla aynı günde daha sonra yoldaşı olacak Kök Han'ın kızı Kök Pora atlı Kök Nincil de dünyaya gelmiştir (Davletov 2006: 45).

Çocuksuzluğun olmadığı destanlarda ise genellikle alp tipi kadınların dünyaya gelişleriyle ilgili farklı unsurlar bulunmaktadır. Hakas Türklerinin Altın Arığ ile Ak Çibek Arığ Destanlarındaki kadın kahramanların, anne-babaları olmadan Tanrı'nın isteğiyle yaratılmaları bunlardan biridir. Ayrıca bunlar atları, silahları ve zırhlarıyla yeryüzüne gelirler.

Altın Arığ Destanına göre, kadın kahramanın içinden çıkacağı kaya, Kırım Dağı'nın üzerindedir. Kayanın içindeki altın yeleli, altın toynaklı Ak Boz at ile Altın Arığ Kız kendiliğinden yaratılmışlardır. Onların öldürülecek ruhları ve dökülecek kanları yoktur. Destandaki kötü kadın tiplerini temsil eden Piçen Arığ ile İcen Arığ, Altın Arığ'ı öldürmeye gittiklerinde Ak Boz atı eyeri vurulmuş ve direğe bağlanmış; Altın Arığ'ı ise ak taş döşekte diş kadar beyaz bir zırh giymiş, altmış saç örgüsünü sırtına, ellisini de omzuna dökmüş olarak görürler (Özkan 1997: 49-55).

Hakas Türk destanlarındaki diğer kadın kahraman Ak Çibek Arığ'ın da yok olacak ruhu ve dökülecek kanı yoktur. Atı, silahları ve giyim-kuşamı yaratıldıktan sonra verilmiştir (Arıkoğlu 2007: 239-241). Aşağıdaki metin, kayadan atıyla çıkıp gelen kahramanın güzelliğini anlatılmaktadır:

*Akıp giden nehir suyu,
Altı çatal başlı kayaya çarpıp,
Çalkalanıyor.
Ak kayanın kapısı açılmış.
Altmış belik arkasında yayılıp,
Elli belik omzuna yayılıp,
Öteye dönse, ay gibi,
Beriye dönse, gümüş gibi,
Arı sili Ak Çibek Arığ,
Ak kır atını çekerek,
Ak kayadan çıkıp gelmiş. (Arıkoğlu 2007: 239-241)*

Aynı Türk boyuna ait Ay Huucın Destanında kahraman, Ala Kula aygır ile Ala Kula kırsağın kızı veya destanın başka bir yerinde gökyüzündeki yedi tanrının en küçüğü

tarafından yaratılan tek varlık olarak anlatılmaktadır (Arıkoğlu 2007: 459; 615-617). Babası Ak Kula aygır, Ay Huucın'dan, Kız Han'ı abla, Han Mirgen'i de ağabeyi kabul etmesini ister. Kız Hanona Ay Huucın adını, dokuz ağızlı kara sandıktan on iki parlak taş düğmeli ak deri zırhı, ay şeklindeki sadağı, borkünü verir. Ay Huucın, Ak Kula atı eyer, gem vb. takımlarıyla donanmış olarak bulur (Arıkoğlu 2007: 459-461; 465-467).

Altay Türklerinin Kara-Taacı Kıs Destanında kardeşi olmayan Kara-Taacı Kıs, anne-babası esarete ölünce tamamen yalnız kalır (Dilek 2007: 415).

Karakalpak destanlarından Kırk Kız'da ise malı mülkü çok, gayretli, azimli, akıllı, cömert ve herkesin razı olduğu Allayar adlı beyin altı oğlu ve Gülayım adlı çok güzel bir kızı vardır (Uygur 2007: 41). Özbek destanı Ayçınar'da ise aynı isimdeki kadın kahraman, Halyar adlı çobanın tek çocuğudur (Solmaz 2007: 23).

Kara-Taacı Kıs, Gülayım ve Ayçınar'ın doğumlarında olağandışı unsurlar yer almamaktadır.

Destanlarda -erkek kahramanlardaki gibi- kadın kahramanların da vatan savunmasına katılabilmek için belli yaşta olmaları gerekmektedir. Sibirya'daki Türk boylarında bu yaşta pek bahsedilmemektedir. Fakat özellikle kayanın içinden çıkan kızların -Huban Arığ ile Ay Huucın- çocuk yaşta oldukları anlaşılmaktadır (Davletov 2006: 44-45; Arıkoğlu 2007: 455). Huban Arığ'dan alınan aşağıdaki metin, kahramanın yaşının küçük olduğunu ifade eden örneklerdendir.

Kök ipekten keten giymiş,

Altmış saç örgüsü sırtına asılı,

Elli saç örgüsü omzuna asılı,

Geç doğan kız çocuğu

Kara yerin altına inmektedir. (Davletov 2006: 45)

Orta Asya'daki destanlarda ise kahramanlık yaşı, Türk destanlarının birçoğunda rastladığımız gibi, on dört ile on sekiz arasındadır. Karakalpak Türklerine ait Kırk Kız Destanında Gülayım'ın yaşı, güzelliği öne çıkarılarak anlatılır.

...Dallar gibi bükülen,

Altın gibi parlayan,

Karakaş, kara saçlı,

Keskin göz, şirin sözlü,

İnce dudak kaymak gibi,

Ağız güzel oymak gibi,

Fıstık burun, badem gözlü,

İnci dişli, peri yüzlü,

Namı yayılmış cihana,

Altın gevher başında,

Özü on dört yaşında,

*Altı erkek arasında,
Nazlı nazlı büyüyen,
Gülayım bir tek kız oldu...* (Uygur 2007: 41)

Özbek Türklerinin destanlarında Ayçınar ise *on yedisini* bitirmiştir ve Huda bütün güzellikleri ona vermiştir (Solmaz 2007: 23).

Türk destanlarında kahramanların tek vazgeçilmez yoldaşı attır. At da genellikle kahramanla birlikte doğmuş/yaratılmıştır. Kahramanlar konuşan, akıl veren, tehlikeleri sezen, uçabilen bu hayvandan vazgeçtiklerinde başlarına bela gelir. Bu sebeple destanlarımızda önce atın adı, sonra kahramanın adı zikredilir.

Kadın kahramanların destanları da yukarıda at için sıraladığımız özelliklere sahiptir. Ak Boz atlı Altın Arı, Ak kır atlı Ak Çibek Arı isimlendirmeleri de bunun yansımasıdır.

Destan kahramanlarının at ve silah almaları her zaman olağanüstü yollarla olmaz. Kırk Kız Destanında Gülayım, babasından izin alarak yanındaki kırk kızıyla Meyveli Ada'ya yerleşir, günlerini oğlak oyunu oynayarak, ok ve kılıç talimi yaparak geçirir. Gülayım'ın savaş silahları; dokuz katlı zırh, sadağındaki ok, davul ve kılıçtır. İyi koşan ve tulpar neslinden Aktamker adlı bir atı vardır. Fakat atın ve savaş aletlerinin elde edilişi destanda açıklanmamıştır (Uygur 2007: 45-46; 209; 241; 255-257; 281-283; 799).

Ayçınar ise atını, silahlarını ve zırhını, Babür'den almıştır (Solmaz 2007: 141).

II. Kahramanlık

Destanlardaki kadın kahramanlar, belli yaşa ve güce ulaşıncaya kadar ülke düşman tarafından yağmalanmış, hayvanlar götürülmüş, halk ve akrabalar tutsak edilmiş, bazılarının anne-baba veya kardeşleri öldürülmüştür. At ve silah alan kadınların görevi, zulmün önüne geçmektedir. Halk aç bırakılmış, yaşlılar ve güçsüzler öldürülmüş, hayvanlara dahi eziyet edilmiştir. Kadın kahramanların böyle durumlarda acze düşmeye ve şikâyet etmeye vakitleri ve hakları yoktur. Kendilerinden beklendiği gibi zırhlarını giyer, silahlarını kuşanır, atlarını hazırlar ve düşmanın üzerine giderler. Mücadele, kimi zaman yıllarca sürse bile vatani, halkı ve elbette ailelerinden hayatta kalanları kurtarmaktan ve düşmana müstahak olduğu cezayı vermekten vazgeçmezler. Mücadele bittikten sonra ya tahta çıkarlar ya ecelleriyle ya da hileyle ölürler.

Kadın kahramanlar, düşmana karşı verilen savaşta başroldedir. Mesela Altın Arı dirildikten sonra yardımcılarıyla birlikte önce Pıcan Arı, İcen Arı ve Alp Saaday'ı öldürür. Sonra da kara yüzlü, kara taş gibi gözlü düşmanları ortadan kaldırır (Özkan 1997).

Ak Çibek Arı düşmana karşı savaşırken Kanlı Kılıç da yanındadır. Bir süre sonra Kanlı Kılıç'ın kızı -Ay Tappa- da büyüyerek onların yardımına yetişir. Ak Çibek Arı ölünce Ay Tappa han olur (Arıkoğlu 2007: 367-371).

Türk destanlarında kahramanların tek vazgeçilmez yoldaşı attır. At da genellikle kahramanla birlikte doğmuş/ yaratılmıştır.

Türk destanlarında
erkek
kahramanların
kırk yiğit kadınların
da kırk kızla
dolaştıkları
görülmemektedir.

Kara-Taacı Kıs; gün ışığı yüzlü, dağ yamacı burunlu ve kadife kaşlıdır. Yetmiş çeşit baharatla çok lezzetli yemekler pişirmektedir. Sadu Kağan'ın Kara-Taacı Kıs'ı tutsak edip kendisine aşçı yapmak istemesi yüzünden kadın kahraman silahlarını yapar ve sevgilisi Temir Bökö'yle Sadu Kağan'ı, askerlerini kırar; sonra da evlenirler (Dilek 2007: 415-425).

Kırk Kız Destanındaki Gülayım, erkekler gibi cesur ve merttir:

Mert oldu kız hâliyle,

Yalan söz söylemedi...

Yanına kırk kızın alıp,

Düşmandan kaçmadı. (Uygur 2007: 43)

Gülayım her şeyin yolunda olduğu bir dönemde arkadaşlarıyla çölde savaş talimi yapmaya gider. Ülkesine döndüğünde vatani Surtayşa tarafından yağmalanmış; babası ve altı erkek kardeşi öldürülmüş; annesi ve halkı ise tutsak edilip götürülmüştür. Gülayım, kırk kız ve daha sonra onlara katılan Arslan'la Surtayşa'yı yener, halkını kurtarır.

Gülayım'ın diğer savaşı ise Arslan'ın Nadişah tarafından tutsak edilen kız kardeşi Altınay içindir. Gülayım halkına Nadişah üzerine sefer düzenleyeceğini belirtir, onlarla helalleşir. On bin kişilik kuvvetle Nadişah'ın üzerine yürür, Altınay'ı kurtararak Harezmi ülkesine adalet getirir (Uygur 2007).

Ayçınar ise doğuştan güç ve cesaret sahibi değildir. Bir süre Babür Şah'ın veziri Kayserbek'in elinde tutsak olur. Kendisinin cariye olarak Şeybani Han'a hediye edileceğini anlayınca, "Şimdi eşeğe yüklenmiş yük gibi olup ses çıkarmadan durursam bunlar neler yapmaz. Şimdi kızların yapmadığı işleri yapayım, kızların yürümediği yoldan yürüyeyim. Ölüsem öleyim, insan neslinden korkmayayım. Bunca zaman kız elbiseleriyle yaşadım. Şimdi yeter..." (Solmaz 2006: 111) diye düşünür. Daha sonra Kayserbek'in adamlarını öldürür; onu yakalayarak şaha getirir ve hilesini ortaya çıkarır (Solmaz 2006: 111-129). Ayçınar, bir defa eline kılıç aldıktan sonra artık duramaz. İntikam almak için ülkesine gitmeye karar verir. Babür'ün askerlerinin kendisine verdiği at, silah ve zırhı (Solmaz 2007: 141) giyinen Ayçınar heybetli bir savaşıya dönüşür. Ülkesine döndüğünde Nazarbay'ı ve diğer hainleri öldürür, babasıyla Endican'a gider (Solmaz 2007: 183-197).

Türk destanlarında erkek kahramanların kırk yiğit, kadınların da kırk kızla dolaştıkları görülmektedir. Kadın kahramanların maceralarının anlatıldığı destanlarda ise yalnız Gülayım'ın yanında kırk kız bulunmaktadır. Zaten destanın adının da Kırk Kız olması bundan kaynaklanmaktadır. Kırk Kız içinde sadece Servinaz, Gülayım kadar cesur, güçlü ve güzeldir. Destanda diğer kızlar çok fazla öne çıkarılmamıştır (Uygur 2007: 49-55).

Ülkelerine huzur, birlik ve adalet getiren kadın destan kahramanları bazen tahta çıkarlar. Fakat aslında önemli olan tahta çıkmak değil, halkın nasıl yönetileceğidir. Nitekim Huban Arıç'ın annesi Hıyan Arıç:

Çocuk yaşta giden özün,
 Olgunlaşmış döndün.
 Tok ve semiz malını döndürdün.
 Ata yurdunu şimdi tutarsın [yönetirsin].
 Onurlu halkı sen geri getirdin,
 Ana yurdunu sen şimdi sahiplenirsin.
 ... Belasını arayanları toprağa serdirme
 Öksüzü görse bağrın acısın,
 Yalnızı görse, canın acısın.
 Yalnız çocuğu er et,
 Yalnız kulunu mal et... (Davletov 2006: 86-87).

sözleriyle iyi kağanın özelliklerini sıralayarak kızına tavsiyelerde bulunur. Huban Arıĝ, babası Alp Hara Han öldükten sonra tahta çıkar, han olmanın gereği olarak giysisiz kişiye giysi, atı olmayana at ve açlara aş verir; öksüz çocukların evlat edinilmesini, tayların at edilmesini ve iyilik, birlik, dirlik ve düzen içinde yaşanmasını emreder (Davletov 2006: 89).

Ak Çibek Arıĝ Destanında halkın adaletli ve merhametli hükümdarı Kanlı Kılıç adlı bir erkek kahramandır. O ölünce yerine kızı Ay Tappa geçer (Arıkoğlu 2007: 323; 371).

Kırk Kız Destanında ise hanlığın gereği olarak Gülayım, Türkistan'ı huzura ve adalete kavuşturur (Uygur 2007: 795; 801). Gülayım'ın uzun süreli mücadeleden sonra başarıya ulaştığı şöyle anlatılır:

İhtişamla yol gidip,
 Az da değil çok gidip,
 Erliğin halka bildirip,
 Türkistan adlı yurda,
 Sarkop'taki bağma,
 Sağ selamtle erer.
 Kendi iyi olunca,
 Halk da peşinden gider.
 Gül bağının içinde,
 Gülayım adlı o kız,
 Salınıp güller derer.
 Yetim oğul, dul kadın,
 Âbad olup yurdunda,
 Kaygısız devran sürer.
 Yoksul ile fakire,
 Gülayım, peri kızı,

Türk destanlarındaki erkeklerde olduğu gibi, bozkır kültürü sebebiyle, bu kadınların hayatını “aşk değil savaş teşkil eder.”

Esirgemez, mal verir.

Türkistan adlı yurтта,

Gülayım, peri kızı,

Nice yiğitlerle,

Kedersiz devran sürer. (Uygur 2007: 841-843).

Orta Asya'daki destanlardan farklı olarak Sibirya destanlarındaki kadın kahramanların insanları ya da hayvanları iyileştirme veya diriltme özelliklerine de rastlanmaktadır. Mesela Huban Arığ kendisine işkence edilen ama henüz ölmemiş bir kızı ak ipek örtüsüyle diriltir. Kız ise bu sebeple onu Huban Arığ'ı annesi-babası yerine koyar (Davletov 2006: 108).

Ak Çibek Arığ'ın da en önemli özelliklerinden biri ölüleri diriltbilmesidir. Nitekim Ay Hucun'ın oğlunu yanlışlıkla öldürdüğünde, ölen kişiyi diriltten ottan

merhem yapar ve oğlanı diriltir (Arıkoğlu 2007: 245).

III. Evlilik

Türk destanlarında evlilik çok ayrıntılı bir epizottur. Manas, Kögüdey Mergen, Alpamiş, Bamsı Beyrek, Kanturalı gibi yiğitler ya kalın vererek veya zorlu yarışmaları kazanarak evlenirler.

Kadın kahramanlık destanlarındaki cesur ve güzel kadınlara talip olan erkekler ise esasında daha çetin bir mücadele vermek zorundadırlar. Fakat bu erkeklerin çoğunun evlenmek istediği kızı alacak gücü yoktur.

Türk destanlarındaki erkeklerde olduğu gibi, bozkır kültürü sebebiyle, bu kadınların hayatını “aşk değil savaş teşkil eder.” (Kaplan 1991: 14). Bu yüzden destanlarda aşk maceralarına pek yer verilmez. Hakas destanlarında olağanüstü yollarla dünyaya gelen kadınların yeryüzünde denkleri bile yoktur. Bu durum onları erkek destan kahramanlarından ayrıcalıklı kılar. Kadın kahramanlar, kendileriyle zorla evlenmek isteyen erkekleri de çoğunlukla öldürürler.

Huban Arığ Destanında altmış hileyi bilen Alp Ah Molat, Huban Arığ'la evlenebilmek için hayvanlarını çalar. Huban Arığ'ın annesi Hıyan Arığ, kızının denginin olmadığını ve evlenemeyeceğini şöyle ifade eder:

... Tatlı bir dille seni eş edinmek ister,

Hayatta bir alpla evlenemeyeceğini de bilir.

Arı güçle seni almayı denese,

Arı gücünün yetmeyeceğinin de farkında.

Ellerini fazla bilen,

Ulu güç sahibi Ah Molat,

Yumuşak sözle seni eş edinmek ister,

Evlenmeyeceğini de bilir.

Ulu güçle seni eş edinmeye girişse,

Ulu gücünün yetmeyeceğinin de farkında. (Davletov 2006: 174)

Altın Kris, Alt ve Orta Dünyadaki birçok alpın Huban Arığ'ı almak istediklerini, bunu başaramayacaklarını, zira onun yabancı bir ülkeye eş olarak gitmek ve orada yaşamak için yaratılmadığını kıza anlatır (Davletov 2006: 192-193).

Altın Arığ'a ise tıpkı kendisi gibi -ancak yerin dibindeki Kara Kaya'da yaratılmış- Ay Kara Taş talip olur. Altın Arığ, ona hakaret eder, kara şeytana benzetir ve Ay Kara Taş'ı öldürür (Özkan 1997: 235-245).

Ak Çibek Kız Destanında adı geçen kahramana talip olan zalim Alp Saaday, kızı güzellik veya kötülükle de olsa alacağını belirtir. Ak Çibek Kız ile Alp Saaday güreşmeye başlarlar. Bu mücadele o kadar uzun sürer ki yeryüzünün üstü kararır, gökyüzünün bağı kızarır. Ak Çibek Kız, Alp Saaday'ın belini ve boynunu kırar. Daha sonra Alp Saaday'ın ülkesinde esir tutulan, kaçmamaları ve ok-yay tutmamaları için kol sinirleri kesilen alplarla konuşur. Onları ve halkı özgürlüklerine kavuşturur ve türkü söyleyerek Bay Kara Han'ın ülkesine gider (Arıkoğlu 2007: 263; 273; 271-281).

Kara-Taacı Kıs, Temir Bökö'yle evlenir (Dilek 2007: 415-425).

Orta Asya'daki destanlarda, kadın kahramanların evlenmesine dair bakış değişmektedir. Mesela Gülayım'a birçok kişi âşıktır. Kız, kendine layık olmayan bu adamlara yüz vermez, bazen onları döver veya onlardan kurtulmak için hileye müracaat eder. Fakat babasının kargışından korktuğu için istemediği bir adamla evlenmeye razıymış gibi gözükür.

Gülayım, dengi olan Arslan'ı rüyasında görür. Onunla ilk kez annesini ve halkını kurtarmaya gittiğinde karşılaşır. Arslan evlenmek istediğini belirtse de Gülayım halkını kurtarmadan evlenmeyeceğini söyler ve ancak bu amaç gerçekleşikten sonra onunla evlenir (Uygur 2007: 81-85; 97; 241; 787).

Ayçınar kendisine talip olan yaşlı Nazarbay ile evlenmemek için, ondan başlık olarak, on kuzu, yirmi kurt, on beş aslan, kırk kaplan, elli aygır, altmış beş öküz, seksen teke ile deve (doksan tahtayı getiren) ister (Solmaz 2007: 37-39). Fakat Nazarbay bunları Babür Şah'tan istemeye gidince şah *bilmeceyi* anlar ve Nazarbay'ın yalanı ortaya çıkar. Ayçınar'ın evliliği ise oldukça sıradandır. Amcasının oğlu Amanyar ile birbirlerini sever ve düğün yaparlar. Bir süre sonra da bir oğlu olur ve ona annesinin hatırası olarak Çınarbek adını koyar (Solmaz 2007: 203). Kadın kahramanların maceralarının anlatıldığı destanlarda çocuk sahibi olan yalnız Ayçınar'dır.

IV. Ölüm

Destan kahramanları için ölüm, arzu edilen bir son değildir. Çünkü bu durumda vatan ve halk savunmasız kalacaktır. Kahramanların ölümü büyük üzüntü sebebidir. Türk destanlarında ölüm sonrasında yas tutma ve yuğ aşı verme gibi âdetler yerine getirilir.

Türk
destanlarında
ölüm sonrasında
yas tutma ve yağ
aşı verme gibi
âdetler yerine
getirilir.

Kadın kahramanlarının vatan ve millet için verdiği mücadeleyi anlatan destanlarda Altın Arıĝ, Huban Arıĝ, Ak Çibek Arıĝ ile Ayçınar ölmektedir.

Altın Arıĝ iki defa ölmüştür. İlkinde Picen Arıĝ ile İcen Arıĝ, tahtı ele geçirebilmek için onun olduğu kayaya giderler. Huu İney'in şarkısını söyleyerek kayanın açılmasını sağlarlar. Fakat Picen Arıĝ üç kez vurmasına rağmen onu öldüremez. Bu sırada kızların babası Altın Sayzan gelir ve Altın Arıĝ ile Ak Boz atın kafalarını çelik topuzla uçurur (Özkan 1997: 55-59). Dönüşte altı yaşındaki ülkenin gerçek sahibi Çibetey Han'ı da öldürürler. Tahta Picen Arıĝ çıkar. Vatan ve

halk zor durumdadır. Picen Arıĝ halkı zorla Alp Saaday'ın ülkesine götürmekte, karşı çıkanları öldürmekte, yaşlıları ağaçlara asmaktadır. Huu İney bu durumu görünce Altın Arıĝ'ı, atını ve Çibetey Han'ı sihirli ak su ile (abihayat) diriltir ve onları Picen Arıĝ ile İcen Arıĝ'dan intikam almaları için gönderir (Özkan 1997: 79-97).

Altın Arıĝ'ın ikinci ve asıl ölümü ise onun dış ruhunun² kanatlı kuşların ve güçlü av hayvanlarının üç defa mola vererek ulaştığı yerde, yeryüzünün zirvesi olan Ak Dağ'ın üzerindeki Altın Kaya'da, iki başlı, altın tüylü guguk kuşunda olduğunu öğrenen Pora Ninci'nin guguk kuşunu öldürmesiyle gerçekleşir (Özkan 1997: 247-295).

Destanda Altın Arıĝ,
Sıkıntıları gidermek için yaratılmış Altın Arıĝ,
Halkı için ızdırap çekerek,
Ölümün eşliğine geldi, diye konuşmuş,
Iztırapları gidermek için yaratılmış Altın Arıĝ,
Vatanı için acı çekerek,
Ölmek üzeredir." ... (Özkan 1997: 295).

diyerek destanlardaki kadın kahramanların amacını çok güzel vurgulamaktadır.

Huban Arıĝ Destanında ise kırkkat yerin altındaki düşman Hara Moos'un adamlarıyla mücadele edildiği sırada önce altın tüylü ak köpek ölür; sonra kar yağar, dağ dorukları sisle kaplanır ve çıplak üçgen oğlan ölür. Huban Arıĝ, karşısındaki düşmana (Hara Alp) bir kez daha saldırırsa da yalnız doğduğunu, yaralandığında kendisiyle ilgilenecek ve yardımına gelecek kardeşinin ve akrabalarının olmadığını düşünür. Bu sırada gücünü kaybeder ve Hara Alp onu öldürür. Onun ölümü şu ifadelerle anlatılır:

Arı ve güzel Huban Arıĝ,
Ayrılıp öldüyse de
Ay gibi parlayıp,
Arı ve güzel yatmaktadır.
Geçip öldüyse de
Güneş gibi parıldayıp

*Güzel ve düzgün yatmaktadır.
Yellenip büyüyen güzel saçları
Yele kavuşup dalgalanmaktadır.
Can kadar sevimli doğan özü,*

Kara çamurun içine düşüp yatıverdi. (Davletov 2006: 253-254)

Huban Arıĝ'ın ölümünden sonra düşman ülkesine dolar. Fakat Ah Öleñ ile Kök Öleñ adlı iki benzer bahadır düşmanları öldürdükten sonra halkı kırk kat yer altından çıkarır ve ülkelerine getirir.

Ak Çibek Arıĝ, Ay Molat'ı öldürdükten sonra büyük bir toy düzenlenmesini ister. Eğlence sırasında içki içer, şarkı söyler. Altı günden sonra üç günlüğüne eğlenceye Ak Çibek Arıĝ'ın doğduğu kayada devam ederler. Kayanın kapısı açılınca öleceğini anlar ve ağlayarak ölmek istemediğini belirtir. Halk ve hayvanlar da onunla birlikte ağlar. Ak Çibek Arıĝ, Ay Tappa'ya anne-babasına, halkına sahip çıkması tavsiyesinde bulunduktan sonra kayanın içine girerek ölür (Arıkoĝlu 2007: 359-371).

Özbek Türk destanındaki Ayçınar'ı ise bir asker öldürür. Şeybani'nin askerleri köylere ağır vergi koyup her şeylerini ellerinden almaya başlayınca Ayçınar verginin verilmesine karşı çıkar. Askerler gelince atı Tarlan Boz'u eyerler, "Halk öleceğine, ben öleyim, her şeye ben sebep oldum, beş kişi öleceğine bir kişi ölse daha iyi, sağ selamet dönerim." diyerek savaşa gider. Şeybani'nin askerinin çoğunu dağıtır, fakat kaçan askerlerden biri Ayçınar'ı okla öldürür (Solmaz 2007: 203-215).

Onun ölümünde söylenen şu ifade dikkate değerdir:

Ah! deyip atm üstünden,

Mert Ayçınar yıkıldı.

Felek doğurmamıştı,

Kız değil, böyle oğuldu. (Solmaz 2007: 215)

Kara-Taacı Kıs ile Kırk Kız Destanları ise mutlu sonla bitmektedir.

Sonuç

Yabancı seyyahlar, Türk kadınlarının erdemliliğinden, çalışkanlığından, namuslu ve iffetli oluşundan bahseder. Herhalde bu gerekçeler ve beraberindeki bozkır kültürü, Türk kadınlarının *alp tipi* olmalarını sağlamıştır.

Yabancı seyyahlar, Türk kadınlarının erdemliliğinden, çalışkanlığından, namuslu ve iffetli oluşundan bahseder. Herhalde bu gerekçeler ve beraberindeki bozkır kültürü, Türk kadınlarının *alp tipi* olmalarını sağlamıştır.

Böyle bir toplumda yetişen kadınların dışa dönük tipler oluşu, destanlarda görüldüğü gibi, vatan ve halka dair verilecek mücadelede büyük roller üstlenmelerine yol açmıştır. Ama kadın kahramanlar, vatan savunmasındaki katkılarına rağmen erkeksileşmemiş, çok örgülü saçları, güzellik ve zarafetleriyle Türk kadının ideal tipini yansıtmıştır. Türk destan kahramanları olan kadınlar hakkında, daha ziyade erkekler için kullanılan cesur, gözü pek, mert, yiğit dışında saf, temiz, güzel, dengi olmayan, fedakâr... sıfatlarının tercih edilmesi de onların müspet özelliklerini öne çıkarır.

Türklerde ve destanlarında, kadına verilen bu rolün kaynağı, ister anaerkil dönem isterse de bozkır kültürü olsun, nesiller aşarak bu güne kadar gelmiştir. Kadın kahramanlık destanlarının teşekkülünden yüzlerce yıl sonra, aynı görevi üstelenen Nene Hatun, Kara Fatma... gibi birçok kadın da onların devamı değil midir?

1 Sadece Kırk Kız Destanındaki Gülayım altı erkek kardeşe sahiptir.

2 Destan ve masalların en iyi bilinen ölüm şeklidir.

Kaynaklar

ARIKOĞLU, Ekrem (2007), *Hakas Destanları 1*, Ankara: TDK Yayınları.

DAVLETÖV, Timur (2006), *Huban Arış, Hakas Türklerinin Kadın Yiğitlik Destanı*, Ankara: Türksöy Yayınları.

DEMİREL, Hamide (1995), *Türk Destanlarında Güzellik, Destan, Masal ve Din Unsurları ile Yabancı Destanlarda Türk Kahramanları*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

DİLEK, İbrahim (2007), *Altay Destanları 2*, Ankara: TDK Yayınları.

ERGİN, Muharrem (1988), *Oğuz Kağan Destanı (Tercüme Metin, Sözlük)*, Ankara: Hülbe Basım ve Yayın A. Ş.

ERGİN, Muharrem (2008), *Dede Korkut Kitabı*, Ankara: TDK Yayınları.

KAPLAN, Mehmet (1991), *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 3 Tip Tahlilleri*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

ÖZKAN, Fatma (1997), *Altın Arış*, Ankara: Bilig Yayınları.

RÁSONYI, László (1971), *Tarihte Türklük*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

SOLMAZ, Ayşe (2007), *Özbek Destanları 3, Ayçınar Destanı*, anlatan: Kadir Rahimov, Ankara: TDK Yayınları.

UYGUR, Ceyhun Vedat (2007), *Karakalpak Destanları, Kırk Kız Destanı*, Ankara: TDK Yayınları.